

Received / Geliş
27.09.2017

Article History
Accepted / Kabul
06.10.2017

Available Online / Yayınlanma
15.10.2017

ACTIVITIES OF IMPERIAL STATES IN BAGHDAD BEFORE THE GREAT WAR AND ATTITUDE OF OTTOMAN EMPIRE AGAINST THE ACTIVITIES

HARB-İ UMÛMÎ ÖNCESİNDE EMPERYAL DEVLETLERİN BAĞDAT'TAKİ
FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİNİN BU FAALİYETLER
KARŞISINDAKİ TUTUMU¹

Ramazan SONAT²
Mehmet ŞAHİNGÖZ³

Abstract

This article, focuses activities of imperial states in Baghdad before the Great War. Baghdad is a critical city where witnessed intensive politic, religious and economic interventions of imperial states before The Great War due to its geopolitic and geostrategic location. Especially both England and Russia competed here mercilessly to attain domination with each other by means of their consulates. Within this context English and Russian consulate officers frequently visited Baghdad and its environment under the supervision of Ottoman local officers. They efforted to win over tribals to obtain intelligence information from they. On the other hand these representatives also provided considerable contributions to development of strategies and activities for the Holy Shiite cities of the states to which they are affiliated with and to the identification of underground and aboveground resources in the Mesopotamia Basin. On the contrary in the process Germany started to research oil in Baghdad and its environment thanks to its good relations with Ottoman although England objected to this situation. As a result of all these developments the imperial states' sovereignty struggles turned into a big problematic before the Great War.

Keywords: Baghdad, Tribe, England, Russia, Germany

Özet

Bu çalışma, emperyal devletlerin Harb-i Umumi öncesinde Bağdat'taki faaliyetlerine odaklanmaktadır. Bağdat; jeopolitik ve jeostratejik konumundan ötürü Harb-i Umümi öncesinde emperyal devletlerin yoğun bir şekilde siyasi, dini ve ekonomik müdahalelerine şahit olmuştur. Özellikle İngiltere ve Rusya bu süreçte konsoloslukları vasıtası ile Bağdat'ta hâkimiyet tesis edebilmek için birbirleriyle kıyasıya bir yarış içerisine girmişlerdir. Bu kapsamda da İngiliz ve Rus konsolosluk temsilcileri Osmanlı yerel idarecilerinin gözetiminde sık sık Bağdat ve çevresine geziler düzenleyerek buralarda bulunan aşiretleri kendi taraflarına çekip onlardan birtakım istihbari bilgiler elde etmek için ciddi çaba sarf etmişlerdir. Yine bu temsilciler diğer yandan bağlı oldukları devletlerin kutsal Şii şehirlerine yönelik strateji ve faaliyetlerinin gelişimine ve Mezopotamya Havzası'nda bulunan yer altı ve yer üstü kaynakların tanımlanmasına önemli derecede katkı sağlamışlardır. Buna karşılık Kaiser Wilhelm önderliğindeki Almanya ise aynı süreçte Osmanlı ile mevcut iyi ilişkilerini kullanarak İngiltere'nin muhalefetine rağmen Bağdat ve çevresinde petrol araştırması yapmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde de emperyal devletlerin Bağdat üzerindeki egemenlik mücadeleleri Harb-i Umümi öncesinde büyük bir sorunsala dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Aşiret, İngiltere, Rusya, Almanya

¹Bu çalışma, birinci yazarın "Harb-i Umümi'de Bağdat (1914-1918)", başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

²Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

³Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Bağdat, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle tarihin her döneminde hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı kritik bir yer olmuştur. Tarih boyunca Bağdat'ı elinde bulduran her güç onun konumu sayesinde geniş bir coğrafyayı kontrol etme imkânını elinde bulundurmuştur. Bununla birlikte Bağdat; jeopolitik ve jeostratejik konumunun dışında, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren keşfedilmeye başlanılan yer altı⁴ ve yer üstü⁵ kaynaklarıyla, emperyal devletlerin daha fazla odak noktası haline gelmeye başlamıştır. Burası özellikle⁶, 1900-1914 yılları arasında, büyük güçlerin her alanda -genel olarak ekonomik, politik ve dini ekseninde- yoğun bir etkisine maruz kalmıştır. Emperyal devletler bu zaman dilimi içerisinde Bağdat'ta söz sahibi olabilmek için birbirleriyle kıyasıya bir mücadele içerisinde girişmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu devletlerin Bağdat'taki bütün hareketlerini yakından takip etmiş ve aldığı birtakım önlemlerle buradaki gücünü muhafaza etmeye çalışmıştır.

EMPERYAL DEVLETLERİN BAĞDAT VE ÇEVRESİNDE NÜFUZ ELDE ETME ÇABALARI

Bağdat; Harb-i Umûmî öncesinde özellikle, İngiltere ve Rusya'nın kıyasıya rekabet içerisinde olduğu bir yerleşim birimidir. Bu iki devletin Bağdat üzerindeki çıkar mücadelesi ise daha çok ekonomik ve siyasi eksenlidir. Hem İngiltere hem de Rusya Bağdat'a yönelik strateji ve faaliyetlerini ağırlıklı olarak burada bulunan konsoloslari ve diğer konsolosluk görevlileri vasıtasıyla uygulamaya çalışmışlardır. Ancak her iki devletin konsolosluk temsilcilerinin Bağdat'taki faaliyetleri bu süreçte Osmanlı yerel idarecileri tarafından yakından takip edilmiş ve İstanbul'a anında rapor edilmiştir. Örneğin Bağdat Vilayetinden İstanbul'a gönderilen 24 Temmuz 1320 tarihli (6 Ağustos 1904) gizli telgrafta; Rusya Konsolosu Mösyo Maşkof'un (?) İran Karperdazhanesi⁷ baş tercümanını bir önceki gün yanına çağırdığı, ona Bağdat'ta ikamet eden İranlı Nizamülulema'nın Osmanlı ve İngiliz politikalarını gözeterek Ruslar aleyhinde İran ulemasını dolduruşa sevk etmesi nedeniyle bu kişinin buradan kaldırılması gerektiğini açıkça beyan eylediği belirtilmektedir. Bağdat Vilayetinin gönderdiği aynı telgrafın devamında İranlı Nizamülulema'nın Osmanlı Devletine bağlı olduğu, Rusya'nın buradaki konsolosunun İran ulemasını -içerisinde Nizamülulema'nın da bulunduğu-

⁴Sakin, Serdar-Kartın, Cengiz. (2014). İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes'in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye. *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 309-310; Bağdat, yalnızca petrol rezervleri açısından değil aynı zamanda sahip olduğu gaz yatağı açısından da oldukça önemli bir yerleşim birimidir. İncelenen arşiv kayıtlarında Osmanlı Devletinin Rusya'ya ödenmekte olan gaz parasından tasarruf sağlamak için burada bulunan gaz yatağını Donanma Cemiyeti vasıtası ile kullanmak istediği ifade edilmektedir. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Sıra No: 83, Kutu No:255, Belge No: 56. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (TİTE) olarak kısaltılmıştır.

⁵Emperyal devletler bölgede bulunan temsilcileri vasıtasıyla özellikle Dicle ve Fırat nehirleri üzerine bir dizi araştırmalar yapmışlardır. Onlar adına araştırma yapan temsilcileri kaleme aldıkları eserlerinde bu nehirlerin genişliği, derinlik seviyeleri ve diğer özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Nitekim emperyal devletler sonraki süreçte bu önemli bilgileri ticari, siyasi ve askeri amaçlarını elde etmede kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kartın, Cengiz. (2015). İngiltere'nin Van Konsolosu Frederick Richard Maunsell'in (1828-1916) Gözlemlerinde Osmanlı Nehirleri ve Gölleri. *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, Haz., Şakir Batmaz-Özen Tok, 2, Kayseri: Not Yayınları, 943-956.

⁶Bağdat, uzun yıllar boyunca Musul ve Basra gibi vilayetleri de içine alan "Irak" isimli yönetsel bir yapının merkezi olmuştur. Bu konuyla ilgili bazı çalışmalara göre Osmanlı Devletinin resmi yazışmalarında Bağdat'ı, "Irak" isimli oluşumun genel merkezi olarak tanımladığı beyan edilmektedir. Ayrıca ilgili çalışmada, "Irak" kelimesinin ise bu bölgede yaşayan insanlar için vatansever bir manaya geldiği vurgulanmaktadır. Visser, Reidar. (2009). Proto-Political Conceptions of Iraq' in Late Ottoman Times. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 3(2), 143-154; Visser, Reidar. (Kasım 2006). Osmanlı Eyalet Sınırları, Şii Federalizmi ve Irak'taki Enerji Anlaşmazlığı. *Stratejik Analiz*, Çev., Gül Aral, 6(79), 86-91.

⁷Şehbenderlik veya konsolosluk olarak tanımlanabilir.

birtakım araçlar vasıtasıyla yanına çekmeye çalıştığı ama başaramadığı, bu yüzden de konuya tamamen Osmanlı ve İngiliz politikası bağlamında baktığı ifade edilmektedir⁸.

İngiltere'nin ve Rusya'nın Bağdat üzerindeki faaliyetleri bu zaman dilimi içerisinde çeşitlilik arz ettiği için Osmanlı yerel idarecileri hemen her konuyu başkente rapor etme ihtiyacı duymuştur. Bağdat Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 23 Teşrin-i Evvel 1321 tarihli (5 Kasım 1905) yazıda; İngiltere'nin vilayet konsolosluğunda görevli bazı askerlerin kat edecekleri mesafeyi hesap etmek iddiasıyla ellerindeki bir iple Kâzimiye yolunu ölçtükleri ve bu durumun haber alınması üzerine askerlerin uygulamadan anında men edildikleri belirtilmektedir. Ayrıca Bağdat Valiliği telgrafına, bu uygulamanın sebebinin Konsoloto'dan sorulacağını ve alınacak cevabın arz edileceğini de eklemiştir⁹.

1- Bağdat ve Çevresine Gerçekleştirilen Seyahatler

Bütün bunlarla beraber İngiliz ve Rus konsolosluk temsilcilerinin Bağdat'ın çeşitli kazalarına veya Musul, Basra gibi diğer vilayetlere gerçekleştirdikleri ticari, siyasi ve askerî maksatlı istihbari geziler, bu dönemin en önemli konusunu teşkil etmektedir. Çünkü hem İngiliz hem de Rus konsolosluk görevlileri Osmanlı Devletinin mevcut siyasi, askerî ve ekonomik durumunu kendileri için bir avantaj olarak görmüş ve rahat bir şekilde istedikleri noktalara hareket edebilmişlerdir. Ancak onların bütün bu hareketleri Bağdat Valiliği, Altıncı Ordu Komutanlığı ve bölgede bulunan diğer birimler tarafından yakından takip edilmiş ve İstanbul'a düzenli olarak bildirilmiştir¹⁰. Örneğin 11 Kanun-i Sani 1321 tarihli (24 Ocak 1906) bir belgede; İngiliz Konsolosunun İran ulemasını ziyaret etmek için Kerbela ve Necef taraflarına gittiği, bu girişim üzerine Rus Konsolosunun da Babil Harabelerini görmek maksadıyla Hille, Kerbela ve Necef taraflarına azimet ettiği ifade edilmektedir¹¹. Bağdat Vilayetinden merkeze gönderilen 4 Kanun-i Sani 1322 tarihli (17 Ocak 1907) bir başka yazıda; İngiltere Genel Konsolos Vekili Mister Ramizini'nin (?) beraberinde tercüman ve 2 kavas ile 15 Kanun-i Evvel 1322 (28 Aralık 1906) tarihinde konsoloshaneye mahsus özel bir vapurla ilk olarak Basra'ya gittiği, oradan da Muhammara'ya¹² uğrayıp tekrar vilayete geldiği bildirilmektedir. Ayrıca ilgili yazıda konsolosun bu süre zarfında yerine de Bağdat'taki konsolosluğa vekâleten kendi doktorunu atadığı anlatılmaktadır¹³.

⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, 2385/178821. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. BEO.) olarak kısaltılmıştır.

⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemî, 356/112. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. ŞFR.) olarak kısaltılmıştır.

¹⁰Bu süreçte yalnızca emperyal devletlerin konsolosluk görevlileri yakından takip edilmemiştir. Ayrıca, çeşitli amaçlarla Bağdat'ta bulunan veya buraya seyahat etmeyi planlayan İngiliz, Rus, Fransız ve diğer bil umum devletlerin sivil vatandaşları da ifade edilen kapsamda yakından izlenmiştir. Örneğin Fransa Asar-ı Atika Heyeti'nden Mösyö Jenoyak'ın Bağdat'a bağlı Hille Kazası'nda kazı yapma isteği Maarif-i Umumi Nezaretine 29 Temmuz 1327 tarihinde (11 Ağustos 1911) bildirilmiştir. Bu konuyla ilgili Halep Vilayetinden İstanbul'a gönderilen 5 Kanun-i Evvel 1323 tarihli (18 Aralık 1907) bir diğer belgede; İngiliz Times Gazetesi Muhabiri David Feriz'in Birecik, Urfa ve Musul tarikiyle Bağdat'a hareket ettiği ve orada bulunduğu süre içerisinde herhangi bir olumsuz hareketinin görülmediği beyan edilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım, 83/64. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SYS.) olarak kısaltılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti, Mektubî Kalemî,, 1174/36. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. MF. MKT.) olarak kısaltılmıştır.

¹¹BOA. BEO., 2752/206387.

¹²Basra'nın yaklaşık otuz sekiz kilometre güneydoğusunda, İran'ın Arabistan Eyaleti sınırları içerisinde bulunan yerleşim birimine verilen isimdir. Burası uzun yıllar boyunca Şii mezhebinden bir kabile tarafından yönetilmiştir. Nüfusunun çoğunluğunu Caferi Araplar oluşturmuştur. 1857 İran-İngiltere Savaşı sonrasında İngilizler burayı işgal etmiştir. Bu duruma bağlı olarak da ticaret ve nüfus Muhammara'da hızla artmıştır. Bölge XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Osmanlı-İngiliz rekabetinin en üst düzeyde yaşandığı bir nokta olmuştur. Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nâbi. (Eylül 2014). Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Dış Politika Meseleleri IV: Muhammare. *Tarih Okulu Dergisi*, Aktaran., Ünal Taşkın, XIX(7), 837-841.

¹³Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Mektubî Kalemî, 1142/89. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. MKT.) olarak kısaltılmıştır. *TİTE.*, Sıra No: 445, Kutu No:88, Belge No: 26.

Heyet-i Tahkiki Reisi Ferik Efendi imzasıyla Musul'dan 21 Mayıs 1323 tarihinde (3 Haziran 1907) İstanbul'a gönderilen şifreli bir diğer telgrafta ise biri İstanbul diğeri Bağdat Konsoloslukuna mensup iki İngiliz memurunun ticarete ait bazı yollar¹⁴ hakkında malumat toplamak maksadıyla buraya geldikleri, buradan da Kerkük üzerinden İran hududuna hareket ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca ilgili belgede İran sınırına giden bu İngilizlerin hudut hattında bazı İranlı memurlarla görüşüp onlardan birtakım istihbari bilgiler topladığı da paylaşılmaktadır¹⁵.

Bağdat'taki Rus ve İngiliz Konsolosluk görevlilerinin seyahat adı altında gerçekleştirdikleri ticari, siyasi ve askerî maksatlı istihbari geziler özellikle 1910 yılından itibaren daha da artmaya başlamıştır. Öyleki bu durum, İstanbul ile Bağdat arasında sık sık karşılıklı birtakım yazışmaların yapılmasına neden olmuştur. Bağdat Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Nisan 1326 tarihli (19 Nisan 1910) telgrafta, İngiltere'nin Bağdat Konsolosunun Musul, Süleymaniye, Kerkük ve Hanekin taraflarına azimet ettiği ve bu durumun Musul Vilayetiyle diğer önemli mahalli mutasarrıflıklara bildirildiği ifade edilmektedir. Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi bu telgrafa karşılık olarak 21 Nisan 1326 tarihinde (4 Mayıs 1910) Bağdat ve Musul vilayetlerine gönderdiği cevapta, Musul ve Süleymaniye taraflarına gittiği belirtilen konsolosun hareketlerinin kendisine sezdirilmeden takip edilmesini ve elde edilen bilginin sürekli İstanbul ile paylaşılmasını istemiştir. Bunun üzerine Musul Vali ve Havalisi Komutanı, Dâhiliye Nezaretine 4 Mayıs 1326 tarihinde (17 Mayıs 1910) gönderdiği yazıda, Kerkük, Altunköprü, Erbil, Revanduz ve Azre kazalarını dolaşarak buraya geldiği belirlenen İngiliz Konsolosun bir süre sonra tekrardan Bağdat'a gittiğini beyan eylemiştir¹⁶. Bu konuyla ilgili Bağdat Valisi Nazım Bey imzalı 5 Kanun-i Evvel 1326 tarihli (18 Aralık 1910) bir başka telgrafta ise Rus Konsolosu Mösyö Örlof'un (?) Hanekin'e gittiği, bunun üzerine Kerbelâ'ya gitmeye karar veren sabık (eski) İngiliz Konsolosunun seyahatini bilinmeyen bir sebeple iptal ettiği belirtilmektedir¹⁷.

Osmanlı yerel idarecileri tarafından çok sıkı bir şekilde takip edildiklerini bilen İngiliz ve Rus konsolosluk görevlileri bazen kendilerine yönelik bu baskıyı kırabilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu kişiler özellikle Bağdat'ta, onlara karşı gerçekleştirildiğini iddia ettikleri olumsuz durumları İstanbul'da bulunan genel konsolosluklarına haber vererek bütün dikkatleri üzerlerine çekmek istemişlerdir. Bu sayede de burada kendilerine bir mağduriyet alanı oluşturarak mevcut faaliyetlerini meşru bir hale getirmeye çalışmışlardır. Ancak onların bu amacı bilindiği için Bağdat Vilayeti sık sık bu konuda İstanbul tarafından uyarılmıştır. Örneğin Hariciye Nezareti 30 Ağustos 1328 (12 Eylül 1912) tarihinde Bağdat Vilayetine gönderdiği telgrafta;

¹⁴İngiltere bu süreçte Bağdat ve çevresinde ticari anlamda en önemli güçtür. Özellikle Lynch Kumpanyası aracılığıyla bölgedeki ticaret yoluna tamamen hâkim olmuştur. Onu, İran üzerinden bölgeye ulaşmaya çalışan Rusya izlemiştir. Osmanlı Devletinin ise kendi sınırları içerisinde kalan bu bölgeyle ticareti oldukça zayıf kalmıştır. Rusya, İngiltere'nin Bağdat'taki ticari gücünü kırabilmek için buradaki konsolosluk vasıtasıyla birtakım strateji ve faaliyetler geliştirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti de aynı şekilde bölgedeki ticari dengeleri kendi lehine çevirebilmek için bazı reformlar yapmıştır. Bunun yanında İran ise iç ticaretini geliştirmek için Bağdat ticari bölgesini zayıflatmaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Metin, Barış. (2012). Rus Konsolos Raporlarına Göre Bağdat ve Havalisinde, Büyük Güçlerin Ekonomik ve Ticari Mücadeleleri (1907-1909). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), Elazığ, 235-245; Daei, Masoumeh. (2011). 20. Yüzyılın Başlarında İran-Osmanlı Ticaretinde Bağdat-Basra Yolu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 57-68; The National Archives, Foreign Office, 371/502. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (TNA. FO.) olarak kısaltılmıştır.

¹⁵Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Askerî Maruzat, 247/24. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. Y. PRK. ASK.) olarak kısaltılmıştır.

¹⁶Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, 92 1 44. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. MUI.) olarak kısaltılmıştır.

¹⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Evrakı, 10/8. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. MTV.) olarak kısaltılmıştır.

İstanbul Rusya Sefaretine, orada bulunan konsolosun müşkülât içerisinde olduğu, dışarı çıktığında kendisine iyi gözle bakılmadığı, hatta bazı çalışanlarının darp edildiği yönünde haberlerin gelmeye başladığını ifade ederek valilikten bu konunun acilen açıklığa kavuşturulmasını talep etmiştir¹⁸. Bunun üzerine konu ile detaylı bir araştırma gerçekleştiren Bağdat Valiliği elde ettiği sonuçları kısa sürede Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti ise 2 Teşrin-i Evvel 1328 tarihinde (15 Ekim 1912) Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta; bazı mahalli gazetelerde ecnebilere ilgili birtakım olumsuz makalelerin yazılmasını fırsat bilen Bağdat Rus Konsolosunun konuyu hemen İstanbul'daki genel merkezlerine bildirdiğini beyan eylemiştir¹⁹. Bu mesele ile ilgili Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine 31 Temmuz 1329 tarihinde (13 Ağustos 1913) gönderilen bir başka belgede; İran hududu hakkında malumat edinmek için bölgeye hareket eden Bağdat Rus Konsolosuna çeşitli müşkülâtlar çıkarıldığı ve bu durumun İstanbul'daki genel konsolosluk tarafından açıkça dillendirildiği ifade edilmektedir. Hariciye Nezaretinin bu telgrafı üzerine harekete geçen Dâhiliye Nezareti 5 Ağustos 1329 tarihinde (18 Ağustos 1913) Bağdat Vilayetine gönderdiği yazıda bu konuyla ilgili detaylı açıklama talep etmiştir. Bağdat Valisi 29 Ağustos 1329 tarihinde (11 Eylül 1913) Dâhiliye Nezaretine ve Sadaret makamına gönderdiği mahremane yazıda; ifade edilen şikâyetin doğru olmadığını, tam tersi konsolosun seyahati sırasında özellikle bazı Arap aşiretlerini tehdit ile kendi yanına çekmeye çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca ilgili telgrafın bir başka bölümünde konsolosun sınır boyunu Kelhor Aşireti²⁰ Reisi Davudhan ile gezdiği, burada Osmanlı ve İngiliz aleyhtarı birtakım propagandalar gerçekleştirdiği ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini aşiretler üzerinden İran'a taşıyaya çalıştığı da açıklanmaktadır²¹.

Hem Rus hem de İngiliz konsolosluk görevlilerinin Bağdat ve çevresinde bulunan aşiretleri kendi yanlarına çekmek için yaptığı bu girişimler burada bulunan sivil ve askeri makamların yakından takip ettiği bir meseledir. Bazen bu girişimler neticesinde ortaya çıkan isyan hareketleri bölgedeki askeri birimler tarafından bastırılmak zorunda kalınmıştır²². Bazen ise herhangi bir isyan hareketinin ortaya çıkmaması için bölgede bulunan birimler ile merkez arasında çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Örneğin

¹⁸BOA. HR. SYS., 91/7.

¹⁹BOA. HR. SYS., 91/8.

²⁰İran sınırları içerisinde yer alan bu aşiretin en büyük özelliği Ortodoks Şii İncancı benimsesidir. Genel olarak yarı göçebe bir hayat biçimini benimseyen bu aşiretin üyeleri ayrıca yılda bir kez de toprağı ekmetedir. Hem İran hem de Türkiye'deki Kürt Aşiretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Celil, Celil. (2007). *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Çev. Hasan Kaya, İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 172-vd.

²¹BOA. DH. MTV., 10/70; BOA. HR. SYS., 91/9.

²²Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye, Emniyet Şubesi Evrakı, 36/6. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. EMN.) olarak kısaltılmıştır. Bu isyan hareketleri yalnızca emperyal devletlerin teşviki ve kıskırtması neticesinde zuhur etmemiştir. Kimi zaman da aşiretler arasında yaşanan münferit hadiseler birtakım asayiş bozukluklarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu gibi durumlarda ise olaylara ilgili birimler tarafından hemen müdahale edilerek asayiş temin edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Bağdat Vali Vekili Lütfi Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 30 Mayıs 1329 tarihli belgede, Kutulamare Kazası'nda iki fırka arasında meydana gelen olaylarda öldürülen ve yaralananların failerinden birisinin yakalandığı diğerlerinin ise arandığı ifade edilmektedir. Bu konuyla ilgili 22 Kanun-i Sani 1328 tarihli (4 Şubat 1913) bir başka belgede; El-Anzele Aşireti reisleri ile El-Şil ve El Gazelan aşiretleri arasında zuhur eden olaylar neticesinde bazı kişilerin tutuklandığı anlatılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, 229/36. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. MV.) olarak kısaltılmıştır. BOA. DH. EUM. EMN., 27/15. Bazen önemli devlet adamlarının huzur ve sükuneti sağlamak maksadıyla aşiretleri dizginleme girişimleri merkez ile Bağdat arasında problemlere sebep olmuştur. Zira bu girişimler karşısında imtiyazlarını kaybetmeye başlayan aşiretler İstanbul'a birtakım gerekçelerle şikâyet dilekçeleri yazmışlardır. Örneğin 1912 yılında Bağdat'a tayin edilen Zeki Paşa'nın vergilerini düzenli olarak ödemeyen aşiretlerin bulunduğu noktalara defterdar ve vergi memurlarıyla birlikte asker sevk etmesi üzerine İstanbul'a bazı şikâyetler iletilmiştir. Bu şikâyet dilekçelerinde özellikle Zeki Paşa'nın askerler aracılığıyla zorbalık yaptığı iddia edilmiştir. Zeki Paşa ise İstanbul'a gönderdiği yazıda aşiretlerin vergi vermemek için kendi şahsı hakkında bu tür haberler öne sürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Toprak, Seydi Vakkas. (Spring II 2015). Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 34, 419-423.

Dâhiliye Nezareti, Bağdat ve Musul vilayetlerine gönderdiği 29 Eylül 1329 (12 Ekim 1913) tarihli telgrafta; bu bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Lor (Lur) aşireti²³ üyelerine karşı ilgili birimleri uyarılmış ve onlardan birtakım tedbirler almalarını talep etmiştir²⁴. Bağdat Dördüncü Ordu Müfettişliğinden İstanbul'a gönderilen 21 Eylül 1329 (4 Ekim 1913) tarihli yazıda; Rusya'nın hem İran hem de civar yerleşim birimlerinde bulunan aşiretleri bölgede ciddi bir ağırlığı olan Salarüddeve²⁵ ile tahrik etmekte olduğu, onun aracılığıyla Caf Aşireti²⁶ reisi Mahmut Bey gibi isimlere propaganda içerikli birtakım mektuplar gönderdiği, bu mıntikalarda görevli memurların ciddi bir zafiyet içerisinde bulunduğu ve Bağdat'taki Rus Konsolosu Mösyö Örlof'un (?) seyahat ettiği noktalarda ikamet eden halkı çeşitli vaatlerle yanına çekmeye çalıştığı ifade edilmektedir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 24 Eylül 1329 (7 Ekim 1913) tarihinde Dâhiliye Nezaretine Dördüncü Ordu Müfettişliğinin yazısını iletip ilgili birimlerin uyarılmasını talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti ise 26 Eylül 1329 tarihinde (9 Ekim 1913) Bağdat ve Musul vilayetlerine gönderdiği telgrafta, Rus konsolosuyla birlikte hareket eden Salarüddeve ile Ferman Ferma²⁷ ve bölgedeki diğer Rusların faaliyetlerinden bahsedip onlardan mevcut duruma karşı alınacak önlemlerin bildirilmesini istemiştir. Bağdat Vilayeti ise 7 Teşrin-i Sani 1329 (20 Kasım 1913) tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği cevabi yazıda; meselenin esasen Musul Vilayetinde yaşandığını, Rus Konsolosu Örlof'un buradan ayrılırken bazı aşiretlere telkinatta bulunduğunu ve bu konu kapsamında hudut üzerinde bulunan bütün memurlara gerekli talimatların verildiğini açıklamıştır²⁸. İngiliz Konsolosu John Gordon Lorimer'in²⁹ çıktığı seyahat sırasında Bağdat ile Basra arasında bulunan

²³Bu aşiret genel anlamda Luristan olarak adlandırılan –ki burası batıdan Irak, kuzeyden Nihâvend ve Hersin, doğudan Rüdsezâr ve güneyden Hüzistan ile çevrilidir- bölgede yaşamaktadır. Aşiret üyelerinin hayat tarzları daha çok yarı göçebe hayvancılık ve çiftçilik üzerine kuruludur. Bununla birlikte petrolün bulunmasından sonra bu aşirete bağlı bazı gruplar Abadan ve Ahvaz'a göç etmiş ve buralarda sanayi alanında çalışmışlardır. Ayrıca Lurlar, Batı ve Doğu Lurları olmak üzere iki ana gruba ayrılmışlardır. Kurtuluş, Rıza. (2003). Luristan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 227.

²⁴BOA. DH. EUM. EMN., 33/59.

²⁵Kaçar Hanedanlığına mensup Mehmet Ali Şah'ın kardeşidir. 1911 yılında Meşrutiyet taraftarları ile yaptığı savaşı kaybedince Rusya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Harb-i Umûmî başlayana kadar da Rusya'nın kontrolünde İran coğrafyasında hareket etmiştir. Ancak savaşın başlaması ile birlikte İran tahtına geçmek için Osmanlı ve Alman yanlısı bir politika izlemiştir. Sarısamani, Sadık. (1995). Birinci Dünya Savaşı'nda Salarüddeve Olayı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, 149-153.

²⁶Zagros Bölgesi kökenli bir aşirettir. Bu aşiretin kolları hem İran hem de Irak'ta bulunmaktadır. Irak koluna bağlı üyeleri daha çok Süleymaniye, Halepçe ve Kalar gibi yerleşim birimlerinde yaşarken İran'da bulunan uzuvları ise Kirmanşah civarında ikamet etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Çabuk, Fehminaz. (2013). *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 63-64, 73, 82-83.

²⁷Hem Harb-i Umûmî öncesinde, hem de sonrasında Rusya lehine İran'da hareket eden önemli bir isimdir. Sarısamani, Sadık. (1997). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyarı Politikası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 299; Sarısamani, Salarüddeve Olayı. 152.

²⁸BOA. DH. EUM. EMN., 71/29.

²⁹1909-1913 yılları arasında İngiltere'nin Bağdat Konsolosluğu görevini ifa eden ünlü şarkiyatçıdır. Kendisi yalnızca Bağdat'ta değil Basra ile Musul vilayetlerinde de çok tanınmış bir kişiydi ve yerel görevlilerle arası çok iyiydi. Lorimer, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1913-1914 yıllarında imzalanan anlaşmalarda büyük pay sahibiydi. O, ayrıca Bağdat Konsolosluğu dışında Basra Körfezi'nde çeşitli diplomatik görevlerde bulunmuştur. Basra Körfezi'nin başlıca şehirleri arasında gidip gelirken de önemli bir eser kaleme almıştır. Bilge, Mustafa L. (2003). Lorimer, John Gordon (1870-1914). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 212-213. Ayrıca Lorimer'in Mezopotamya'daki Osmanlı yönetimi hakkındaki görüşleri şu şekildedir: "Türklerin cihansumül idare sistemi, hemen hiçbir açıdan Irak için uygun değildir. Türklerin kendileri bunun bir başarısızlık olduğunu anlamalıdır; fakat muhtemelen sadece birkaçı bunun sebebinin-yeterince açık olmasına rağmen-anlamaktadır. Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir unsuru değil, daha çok yabancı bir sömürgeci ve İstanbul'da Batı Türkiye için hazırlanmış ayrıntılı kararnamelelere göre masa başında oturan memurlar tarafından yönetilmesi asla tatminkâr olamaz. Bağdat'a gelmeden önce Türkiye'nin ne denli bir bürokrasi ülkesi olduğunu ve sağır-dilsiz bir kırtasiyeciliğin hâkim olduğunu; ayrıca Irak'ta'ki varlığının fiziksel anlamda ne kadar az desteklendiğini bilmiyordum. Ancak insan böylesi bir duruma ancak hayranlık duyabilir. Türk sivil bürokrasisi ile ordusunun bildiğinden şaşmayan ve şikâyetlenmeyen bir kararlılıkla imkânsız görevlerini üstlenmeleri; birincisinin kanunname ve fasilalara istinaden idare etmesine, ikincisinin ise bir düzen görüntüsü

aşiretlerle görüşüp onlardan politik, askeri ve ekonomik birtakım istihbari bilgiler elde etme girişimleri, İstanbul ile yerel birimler arasında sık sık yazışmaların yapılmasına neden olan bir diğer konudur. Bu yazışmalarda, konsolosun özellikle Amara, Şatra, Ali Garbi, Kumeyt ve Şeyh Said gibi yerleşim birimlerini dolaşarak buralarda bulunan aşiretlere, mevcut askeri güçler, Müslim-Gayr-i Müslim efrad sayısı, Kerbela ile Necef'e giden yollar, bölgeden geçmiş savaşlara katılım sayıları ve kendilerinin Osmanlıya bağlılık derecesi gibi soruları yönelttiği anlatılmaktadır³⁰.

Emperyal devletlerin konsolosluk görevlileri vasıtasıyla aşiretler üzerinde etkili olma girişimleri bazen de çeşitli meselelerin uluslararası boyuta taşınmasına sebep olmuştur. Örneğin İngiliz Konsolosu Lorimer'in Bağdat ile Basra arasında ikamet eden aşiret üyeleri ile teması çeşitli işler için Londra'da bulunan İbrahim Hakkı Paşa'ya³¹ burada çok farklı bir boyutta yansıtılmıştır. Müsteşar Sir Louis Mallet³², Bağdat'ta bulunan İngiltere Konsoloslukuna dayandırdığı haberde Hakkı Paşa'ya, bazı aşar mültezim ve mukataacılarının iltizam ve mukataaların kendilerine on, on beş yıl süreyle yeniden verilmesini talep ettiğini, bunun içinde konsolosluğu aracı olarak kullanmak istediklerini anlatmıştır. Ayrıca Mallet, Paşa'ya taleplerine olumlu cevap alamamaları halinde ifade edilen kişilerin bölgede asayiş bozucu birtakım filler içerisinde yer alabileceklerini de söylemiştir. Bunun üzerine Londra'da bulunan Hakkı Paşa, İstanbul ve Bağdat arasında konuyla ilgili bir dizi telgraf görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerin en son ayağında Bağdat Valiliği Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; vilayette, Müsteşar'ın ifade ettiği bir durumun yaşanmadığını, tam tersi burada bulunan İngiliz Konsolosun aşiretlere yaptığı ziyaretler sırasında onlardan birtakım sözler kaparak meseleyi hemen kendi yüksek birimlerine iletmiş olduğunu ifade etmiştir. Bağdat Valiliğinin bu açıklamaları da daha sonra Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya iletilmek üzere Sadaret tarafından Hariciye Nezaretine telgraflanmıştır³³.

yaratmaya devam etmesine..." Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918, İngiltere Devlet Arşivi Raporu, (2016). Der., Ali Satan, Çev., Nilgün Engin, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 15-16.

³⁰Kocatürk, Önder. (2011). 1913-1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri. *Türkoloji Kültürü*, IV(7), 18-19.

³¹Özellikle Osmanlı Devletinin son yıllarında önemli görevler ifa etmiş olan bir devlet adamıdır. 1863 yılında İstanbul'da doğan Hakkı Paşa, 1882 senesinde eğitimini tamamlayarak Hariciye Nezaretinde göreve başlamıştır. Bu tarihten II. Meşrutiyet'in ilanına kadar tercümanlık, Sıhhiye Meclis Üyeliği ve çeşitli milletlerarası komisyonlarda görevler ifa etmiştir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kurulan Kamil Paşa Hükümetinde görev almıştır ve Dâhiliye Nazırlığını da vekâleten yürütmüştür. Ancak bu süreçte hakkında ortaya atılan bazı iddialar sebebiyle istifa edip Roma'ya Büyükelçi olarak atanmıştır. 28 Aralık 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Sadrazam tayin edilene kadar da bu görevi yürütmüştür. 12 Ocak 1910'da yeni görevine başladıktan sonra İttihatçı bir çizgide hareket etmeye başlamıştır. Sadrazamlığı döneminde Balkanlarda meydana gelen olayları yatıştırmak için bazı kanunlar çıkartmıştır. Ancak İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali sürecinde pasif bir politika izlemesi -ki Roma Büyükelçiliği yapmasına rağmen- Sadrazamlık görevinin sonlanmasına neden olmuştur. 1913 yılında ise hükümet tarafından Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yeniden el alınması amacıyla Londra'ya gönderilmiştir. Görüşmeler sırasında İstanbul'dan bağımsız hareket eden Hakkı Paşa, Harb-i Umûmî'nin başladığı tarihe kadar İngilizlerle Bağdat Demiryolu, Basra Körfezi, Dicle-Fırat nehirleri arasındaki gemi işletme imtiyazı ve diğer bazı konularda bir dizi anlaşmalar yapmıştır. Onun bu görüşmeler sırasında İstanbul'dan bağımsız hareket etmesi Osmanlı Devletini zor durumda bırakmıştır. Fakat Harb-i Umûmî'nin başlaması İstanbul'u bu sıkıttan kurtarmış ve imzalanan bütün anlaşmalar fesh edilmiştir. Savaşın başlaması ile İstanbul'a dönen Hakkı Paşa ise 21 Temmuz 1915 tarihinde Berlin Sefaretine gönderilmiş ve vefat edene kadar da bu görevi yürütmüştür. Kurşun, Zekeriya. (2000). İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, 311-314.

³²1913 yılının yaz ayında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olarak atanmıştır. Mallet'in İstanbul'da göreve başlaması ile birlikte Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde de yeni bir sayfa açılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Heller, Joseph. (Jan 1976). Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War. *Middle Eastern Studies*, 12(1), 3-44.

³³Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret, Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, 744/12. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. A. MKT. MHM.) olarak kısaltılmıştır. Kocatürk, İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri. 19-20.

2- Şii Şehirlerine Yönelik Strateji ve Faaliyetler

Emperyal devletlerin Bağdat'a bağlı³⁴ Necef, Kerbela, Kazimiye ve diğer Şii şehirlerine yönelik strateji ve faaliyetleri bu dönemin bir diğer önemli meselesidir. Özellikle İngiltere –ki o bu bölgedeki en önemli güç olarak biliniyor- 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu şehirlerde aktif olarak yer almaya başladığı için buralardaki aşiretlerle zaten iyi ilişkilere sahipti. Ancak şu da bir gerçek ki İngilizlerin 1912 yılına kadar Şii şehirlerine yönelik strateji ve faaliyetleri sadece mahalli ulema ve müçtehitler aracılığıyla bölgeye nüfuz etmekle sınırlıydı. 1912 yılında ise İngilizler bölgede bir dizi strateji değişikliğine giderek kendi siyasetlerinin daha belirgin bir şekilde Şii şehirlerinde hissedilmesini amaçlamışlardır. Bunu da özellikle Bağdat'ta bulunan konsolosları aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 1912 yılına kadar mahalli ulema ve müçtehitler aracılığıyla Şii şehirlerine dağıttıkları yardım paralarını bu tarih itibarıyla Bağdat konsolosları vasıtasıyla sunmak istemişlerdir³⁵. Fakat bu girişim kısa sürede hem Bağdat Valiliği hem de bazı ulemalar tarafından fark edilmiş ve konu ile ilgili bilgiler değerlendirilmesi için İstanbul'a telgraflanmıştır. Örneğin Bağdat Valiliği 15 Temmuz 1328 tarihinde (28-29 Temmuz 1912) Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; İngiltere'nin vakıf hilafına göre dağıttığı parayı artık kendi konsolosu aracılığıyla dağıtmaya kalkıştığını, bunun genel anlamda ulema tarafından hoş karşılanmadığını ve bu yüzden bazı ulemanın Arapça İngiliz Konsolosluğuna bir ihtarname yazarak konuyla ilgili rahatsızlıklarını dile getirdiklerini ifade etmiştir³⁶.

Şiilerin ağırlıklı olarak yaşadığı yerleşim birimlerinde emperyal devletlerin nüfuz elde çabası yalnızca yardım paralarının dağıtılması ile sınırlı değildir. Bazen ilgili devletler bölgede bulunan vatandaşları aracılığıyla burada birtakım kazanımlar elde etme arayışı içerisine girmişlerdir. Bu devletler özellikle, bölgedeki önemli aşiret üyeleri için Şii şehirlerinde yapılması düşünülen türbe ve sair inşaat³⁷ çalışmalarını kendi amaçları için kullanmak istemişlerdir. İlgili yerleşim birimlerinde bulunan vatandaşlarını aşiret üyelerinin açtığı kapıdan yararlanmaya davet eden emperyal devletler bu yolla buralarda toprak kazanmayı amaçlamışlardır. Ancak onların bu

³⁴Bağdat Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Nisan 1329 tarihli (11 Mayıs 1913) bir belgeye göre ilgili vilayetin kazaları; Kerbela, Hindiyeye, Sa'ra, Necef, Duleym, Divaniye, Hille, Hanekin, Mendeli, Ane-Ana, Bedre, Kazimiye, Kutülamare, Horasan ve Semave'den oluşmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, 148/22. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. MB. HPS. M.) olarak kısaltılmıştır.

³⁵Aşlında İngilizler dağıtım işine ilk olarak 1903 tarihinde girmişlerdir. Bunu yapmalarının onlar açısından iki sebebi vardır. Birincisi İran siyasetinde gittikçe etkin olmaya başlayan Şii ulemayı bu şekilde daha fazla kontrol altında tutmaktır. İkincisi dağıtımlar sırasında yaşanan yolsuzlukları ve rüşvetleri tamamen ortadan kaldırmaktır. Bununla beraber İngilizler dağıtım hakkını tam olarak 1912 yılında ellerine almışlardır. Bu tarih itibarıyla de İran'daki amaçlarından vazgeçip Irak'taki etkinliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Fakat İngilizlerin Şii şehirlerine yönelik bu yönlendirici girişimleri onlar adına büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Zira bütün bu gelişmeler onların Şii şehirlerinde popülaritesini arttırmadığı gibi tarihsel sürecin, din ve milliyetçiliğin daha güçlü olduğunu göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Litvak, Meir. (2000). A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Sh i Ulema of Najaf and Karbala. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27(1), 69-89.

³⁶BOA. HR. SYS., 91/5; Bu konuda ayrıca bkz: Marufoğlu, Sinan. (October 2012). II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na, Osmanlı Arap Vilayetlerinde Sömürgeci Avrupa Devletleri'nin Siyasi Faaliyetleri. *History Studies, International Journal of History*, 4(3), 101-103.

³⁷Şia'ya mensup kişiler öldükten sonra Atebat-ı Aliye'ye defnedilmeyi arzu etmişlerdir. Onlara göre Şii yerleşim yerlerine defnedilen insanlar kıyamet günü buralarda medfun bulunan imamların şefaatine erişebilme hakkını elde etmekteydi. Bu sebepten ötürü Şiiler tarihsel süreç boyunca vefatlarından sonra Atebat-ı Aliye'ye gömülmek için kendileri adına birtakım türbe ve sair yapılar inşa ettirmişlerdir. Ancak bu durum özellikle XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bir dizi problemleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devletinin bu cenaze nakilleri sırasında birtakım vergiler alması, nakilleri belirli dönemlerde salgın hastalıklar nedeniyle kısıtlaması ve bu kapsamda karantina sistemleri kurması İran ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Üstün, İsmail Safa. (2006/2). Bağdat Eyaletindeki Atebat'a Şii Cenaze Nakli ve Karantina (XIX. Yüzyıl-XX. Yüzyıl Başları). *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 101-118.

fikirleri yakından bilindiği için hiçbir zaman uygulamaya geçememiştir. Örneğin ifade edilen konuyla ilgili Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Şubat 1329 tarihli (16 Şubat 1913) bir yazıda; Kelhor Aşireti Reisi Davudhan'ın oğulları için 9 sene önce Necef'te yapılmaya başlanılan türbe inşaatın hangi maksatla bir anda durdurulduğunun Bağdat Vilayetine sorulması istenmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 9 Şubat 1329 tarihinde (23 Şubat 1913) Bağdat Vilayetine gönderdiği telgrafta, dokuz sene evvel başlanılan ve bir noktaya kadar getirilen türbe inşaatının neden apar topar durdurulduğunu sormuştur. Ayrıca aynı telgrafta ilgili valiliğe türbenin kaç oda planlandığı, ruhsatının olup olmadığı ve diğer bazı özel sualler de yöneltilmiştir. Ancak Bağdat Valiliği Dâhiliye Nezaretinin bu yazısına uzun bir süre cevap vermemiştir. Bu durum da Sadaret ile Dâhiliye Nezareti arasında sık sık yeni yazışmaların yapılmasına sebep olmuştur. Mart ayında yoğunlaşan ilgili yazışmalarda genel olarak Bağdat Vilayetinden istenilen izahatın gecikmesinin Kelhor Aşireti Reisi ve zevcesi üzerinde ciddi mağduriyete sebep olduğu, bu yüzden de meselenin bir an önce açıklığa kavuşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bağdat Valiliği en sonunda 2 Nisan 1329 tarihinde (15 Nisan 1913) Dâhiliye Nezaretine gönderdiği cevabi yazıda durumu açıklığa kavuşturmuştur. Konuyla ilgili Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin 14 Şubat 1327 tarihli (27 Şubat 1912) kararnameğine atıfta bulunan Valilik; türbe ve sair inşaat için ahaliye parça parça toprak dağıtmanın bölgede yaşayan İngiltere ve Rusya vatandaşlarına hak doğurabileceğini, bunun da ilgili devletler tarafından siyaseten kullanılabilirliğini beyan etmiştir. Bağdat Valiliği telgrafının devamında Kelhor Aşireti Reisinin oğulları için Necef'te inşa edilmek istenilen türbe inşaatının bu yüzden durdurulduğunu ve artık bölgede hiçbir inşaatın izin verilmeyeceğini de belirtmiştir³⁸.

İngiltere ve Rusya'nın vatandaşları vasıtasıyla Atebât-ı Aliye'de kazanım elde etme istekleri bazen de mahkemelik olmuştur. Özellikle İngiltere bu süreçte Hindistan ve diğer kolonilerinden Kerbela, Necef ve diğer Şii yerleşim yerlerine gelecek olan hacıları bahane ederek Bağdat'ta bulunan konsolosluğu aracılığıyla Osmanlı Devletine birtakım deliller sunmuştur. Bu durumda Bağdat Valisi Cemal Paşa³⁹ ile İngiltere'nin buradaki Başkonsolosu Lorimer arasında kısa süreli bir soğukluğun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Başkonsolos Lorimer'in kendisi yerine tercümanı vasıtası ile Valiliğe bu konu için müracaat etmesini hoş karşılamayan Cemal Paşa, İstanbul'a gönderdiği şifreli yazıda; Başkonsolosluğu hiyerarşi meselesinde uyardığını, kendisine İngiliz hacılar için sıradan birer delil gösterildiğini ve Vilayetin müşkülata düşmemesi için İngilizlerin taleplerinin kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul'dan Bağdat'a gönderilen cevabi yazıda ise Cemal Paşa'nın endişelerinin dikkate alındığı bunun yanında kendisi ile Başkonsolos Lorimer arasındaki soğukluğun doğru bulunmadığı belirtilmiştir⁴⁰.

Bağdat Valiliği ile İngiliz Konsolosluğu arasında yaşanan tansiyon bu süreçte düşürülemediği gibi birtakım yeni gelişmelerle daha da artmıştır. İlgili durumun oluşmasının en temel sebebini İngiliz Konsolosluğunun güvenlik zaafiyetini öne sürerek kendisini korumakla görevli personel sayısını artırma isteği oluşturmuştur. Nitekim konsolosluğun talebi üzerine zaman zaman bölgeye İngiliz askerlerinden oluşan bir dizi müfrezeler gönderilmeye başlanmış bu durum da İstanbul ile Bağdat arasında bir dizi yazışmaların yapılmasına sebep olmuştur. Konuyla alakalı Altıncı

³⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, İdari Kısım Belgeleri, 84/11. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. İD.) olarak kısaltılmıştır.

³⁹Ağustos 1911'de ortaya çıkan Arap isyanlarını bastırmak için Bağdat Valiliğine geniş yetkilerle atanmıştır ve yaklaşık bir yılda bu görevi yürütmüştür. Kendisinden sonra göreve getirilen Müşir Zeki Paşa'ya da onun kadar geniş yetkiler verilmiştir. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (2016). Yay., Hz., Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2; BOA. MV., 227/208.

⁴⁰BOA. HR. SYS., 91/4.

Ordu Hümayun Müşiriyetinden İstanbul'a gönderilen yazıda; bir teğmenin komutası altında beş çavuşla otuz iki neferden oluşan bir müfrezinin daha İngiliz Konsoloshanesini korumak bahanesi ile Bağdat'a geldiği ve bu gibi mazeretlerle buraya asker göndermenin yavaş yavaş Osmanlı ülkesinin İngilizler tarafından işgali demek olacağından ahalinin ilgili durumu büyük bir heyecanla karşıladığı ifade edilmiştir⁴¹.

3- Yer Üstü ve Yer Altı Kaynaklarına Yönelik Yaklaşımlar

Bütün bu gelişmeler yaşanırken emperyal devletlerin Bağdat ve çevresine yönelik girişimleri ciddi manada artmaya başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin bu süreçte Basra Körfezindeki faaliyetlerini arttırması Osmanlı Devleti tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. İngilizler vapurları sayesinde körfezden daha iç noktalara doğru hareket ederek hem coğrafyayı tanımlamaya çalışmışlar hem de suyolları üzerinde birtakım imtiyazlar elde etmek istemişlerdir. Bu durum da İstanbul ile bölgedeki birimler arasında sık sık yazışmaların yapılmasına sebebiyet vermiştir⁴². İlgili yazışmaların sonunda İngilizlerin Basra Körfezi'nin ağzında bulunan Ümmü'ül Kasr noktasında kömür deposu adı altında büyük inşaat faaliyetleri yürütmesi göz önünde bulundurularak stratejik açıdan önemli bir yer olan Kazimiye mevkiinde karakol veya hükümet binası yapılmasına karar verilmiştir⁴³. Fakat İngiliz Donanmasının 1911 yılından sonra kömür yerine petrole geçmesi⁴⁴ İngiltere'nin zengin petrol yataklarına sahip Mezopotamya Havzası'na daha fazla odaklanmasına neden olmuştur. Ancak bu süreçte İngiltere, burada çok önemli bir rakiple karşılaşmıştır. Kaiser Wilhelm önderliğinde Doğu'ya açılan Almanya, bir taraftan siyasi, kültürel⁴⁵ ve askeri⁴⁶ anlamda Osmanlı Devletine nüfuz ederken diğer yandan O'na ait yer altı kaynaklarını kendi lehine değerlendirmek istemiştir. Almanya bu bağlamda, İngiltere'nin muhalefetine rağmen Osmanlı ile mevcut iyi ilişkilerini kullanarak XX. yüzyılın ilk

⁴¹TİTE., Sıra No: 485, Kutu No:89, Belge No: 5.

⁴²Kocatürk, Önder. (2012). İngiliz Vapurlarının Osmanlı Devleti Egemenliğindeki Kurna'ya Girmesi Meselesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7, 57-70; Kocatürk, Önder. (Summer 2011). İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/3, 1456-1457.

⁴³BOA. HR. SYS., 95/27.

⁴⁴Dahl, Erik J. (Winter 2000-2001). Naval Innovation: From Coal to Oil. *JFQ*, 50-56; Carter, Peter D. (9-22 October 2003). Blood for Oil- A Long History. *Island Tides*, 15(20), 1.

⁴⁵Örneğin 1909 yılında Alman dilini ve kültürünü yaymak amacıyla Bağdat'ta bir okul açılmıştır. Alman kültürel emperyalizminin bir göstergesi olan bu okul yalnızca yabancı öğrencilere değil aynı zamanda Müslüman öğrencilere de eğitim vermiştir. Buranın en önemli özelliği İngiliz ve Fransız okullarından farklı olarak dinsel tarafsızlığı savunmasıdır. Okulda Almanca'nın dışında hem Türkçe hem de Arapça eğitim verilmiştir. Ayrıca Harb-i Umûmî sırasında Bağdat'taki Osmanlı Ordusu'nda görevli yüz ila yüz otuz arası Alman subayı burada Arapça ve Türkçe öğrenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Stremmel, Fabian. (2015). An Imperial German Battle To Win Over Mesopotamia: The Baghdad Propagandaschule (1909-1917). *Middle Eastern Studies*, 51(1), 49-71; Stremmel, Fabian. (August 2014). The Creation of Christian and Muslim Urban Identities: French and German schools in fin de siècle Beirut. *The Mediterranean Cities between Myth and Reality*, Edit., Federica Frediani, 180-182.

⁴⁶Özellikle II. Abdülhamit döneminde birçok Alman subayı Osmanlı sınırları içerisinde görevlendirilmeye başlanmıştır. Alman subaylar bu süreçte Osmanlı Ordusu'nda görev alıp daha hızlı bir şekilde terfi alabilmek için birbirleriyle yarışmışlardır. Bu bağlamda Osmanlı Ordusu'nda görev alan Alman subaylarının sayısı Harb-i Umûmî'nin sonuna kadar artarak devam etmiştir. Bunlar arasında Colmar von der Goltz, Otto Liman von Sanders gibi isimler bilhassa savaş sırasında önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Özgüldür, Yavuz. (1993). Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4, 297-307; Akcan, Erol. (2015). Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Dergisi*, 4(1), 13-35; Pomiankowski, Joseph. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı*. Çev., Kemal Turan, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 51-56; Çalık, Ramazan. (Kasım 1996). Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII(36), 765-817; Sanders, Liman von. (2013). *Türkiye'de Beş Sene*. Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay. Hz., Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

çeyreğinden itibaren Bağdat ve Musul'da petrol araştırması yapmaya başlamıştır. İlgili gelişme karşısında endişelenen İngiltere ise çeşitli araçlar vasıtası ile Osmanlı Devletine başvurarak petrol çıkarma işlemine kendisini dâhil etmeye çalışmıştır. Nitekim onun bu çabaları kısa sürede sonuç vermiş ve İngiltere 1914 yılının Mart ayında petrol imtiyazına Almanya ile beraber ortak olmuştur. Ancak İngiltere'nin bu çabası Harb-i Umûmî başladıktan sonra ortaklık anlaşmasının geçerliliğini yitirmesi ile sonuçsuz kalmıştır⁴⁷.

SONUÇ

Bağdat; jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle Harb-i Umûmî öncesinde emperyalist devletlerin yoğun bir şekilde siyasî, dini ve ekonomik müdahalelerine şahit olmuştur. Bu bağlamda özellikle İngiltere ve Rusya 1900-1914 yılları arasında konsoloslukları vasıtası ile Bağdat ve çevresinde birtakım faaliyetler tesis etmeye çalışmışlardır. Hem İngiltere hem de Rusya Bağdat'ta bulunan konsoloslukları aracılığı ile bir yandan Mezopotamya Havzası'nı tanımlamaya çalışırken diğer yandan da Şii şehirlerine yönelik bir dizi strateji ve faaliyetler geliştirmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu süreçte hem ifade edilen konsolosluk faaliyetlerini gözetleyerek hem de müttefiki Almanya'ya Bağdat ve çevresinde birtakım imtiyazlar sağlayarak İngiltere ve Rusya'nın Mezopotamya Havzası üzerindeki etkinliğine son vermeye çalışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA⁴⁸

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)
- B- Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye, Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN.)
- C- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Şifre Kalemi (DH. EUM. ŞFR.)
- D- Dâhiliye Nezareti, İdari Kısım Belgeleri (DH. İD.)
- E- Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS. M.)
- F- Dâhiliye Nezareti, Mektubî Kalemi (DH. MKT.)
- G- Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.)
- H- Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Evrakı (DH. MTV.)
- I- Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım (HR. SYS.)
- İ- Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF. MKT.)
- J- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)
- K- Sadaret, Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (BOA. A. MKT. MHM.)
- L- Yıldız Perakende Evrakı, Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)

2- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

3- The National Archives

Foreign Office (FO)

4- Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

- Akcan, Erol. (2015). Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker- Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Dergisi*, 4(1), 13-35.
- Bilge, Mustafa L. (2003). Lorimer, John Gordon (1870-1914). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 212-213.
- Carter, Peter D. (9-22 October 2003). Blood for Oil- A Long History. *Island Tides*, 15(20), 1-2.
- Celil, Celilê. (2007). *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Çev. Hasan Kaya, İstanbul: Evrensel Basım Yayım.

⁴⁷Soy, H. Bayram. (Mayıs, Haziran, Temmuz, 2007). Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Irak Savaşı'na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması Mı, Çıkar Mücadelesi Mi?. *Doğu Batı*, 10(41), 118-121; Scazzieri, Luigi. (2015). Britain, France, and Mesopotamian Oil, 1916-1920. *Diplomacy Statecraft*, 26, 26-27. Kocatürk, İngilizlerin Irak ve Basra. 1452-1453.

⁴⁸Arşiv belgelerinin numaraları metin içinde verilmiştir.

- Cemal Paşa, *Hatıralar*, (2016). Yay., Hz., Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çabuk, Fehminaz. (2013). *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Çalık, Ramazan. (Kasım 1996). Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII(36), 765-817.
- Daei, Masoumeh. (2011). 20. Yüzyılın Başlarında İran-Osmanlı Ticaretinde Bağdat-Basra Yolu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 57-68.
- Dahl, Erik J. (Winter 2000-2001). Naval Innovation: From Coal to Oil. *JFQ*, 50-56.
- Heller, Joseph. (Jan 1976). Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War. *Middle Eastern Studies*, 12(1), 3-44.
- Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918, İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, (2016). Der., Ali Satan, Çev., Nilgün Engin, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kartın, Cengiz. (2015). İngiltere'nin Van Konsolosu Frederick Richard Maunsell'in (1828- 1916) Gözlemlerinde Osmanlı Nehirleri ve Gölleri. *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, Haz., Şakir Batmaz-Özen Tok, 2, Kayseri: Not Yayınları, 943-956.
- Kocatürk, Önder. (2011). 1913-1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri. *Türkoloji Kültürü*, IV(7), 17-34.
- _____ (2012). İngiliz Vapurlarının Osmanlı Devleti Egemenliğindeki Kurna'ya Girmesi Meselesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7, 57-70.
- _____ (Summer 2011). İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/3, 1449-1462.
- Kurşun, Zekeriya. (2000). İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, 311-314.
- Kurtuluş, Rıza. (2003). Luristan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 227.
- Litvak, Meir. (2000). A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shi'i Ulema of Najaf and Karbala. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27(1), 69-89.
- Marufoğlu, Sinan. (October 2012). II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na, Osmanlı Arap Vilayetlerinde Sömürgeci Avrupa Devletleri'nin Siyasi Faaliyetleri. *History Studies, International Journal of History*, 4(3), 95-111.
- Metin, Barış. (2012). Rus Konsolos Raporlarına Göre Bağdat ve Havalisinde, Büyük Güçlerin Ekonomik ve Ticari Mücadeleleri (1907-1909). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), Elazığ, 235-245.
- Özgüldür, Yavuz. (1993). Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4, 297-307.
- Pomiankowski, Joseph. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı*. Çev., Kemal Turan, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nâbi. (Eylül 2014). Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Dış Politika Meseleleri IV: Muhammere. *Tarih Okulu Dergisi*, Aktaran., Ünal Taşkın, XIX(7), 837-841.
- Sakin, Serdar-Kartın, Cengiz. (2014). İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes'in Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye. *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 305-328.

- Sanders, Liman von. (2013). *Türkiye'de Beş Sene*. Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay. Hz., Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Sarısamam, Sadık. (1995). Birinci Dünya Savaşı'nda Salarüddeve Olayı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, 149-153.
- _____ (1997). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 295-318.
- Scazzieri, Luigi. (2015). Britain, France, and Mesopotamian Oil, 1916-1920. *Diplomacy Statecraft*, 26, 25-45.
- Soy, H. Bayram. (Mayıs, Haziran, Temmuz, 2007). Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Irak Savaşı'na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması Mı, Çıkar Mücadelesi Mi?. *Doğu Batı*, 10(41), 117-145.
- Stremmel, Fabian. (2015). An Imperial German Battle To Win Over Mesopotamia: The Baghdad Propagandaschule (1909-1917). *Middle Eastern Studies*, 51(1), 49-71.
- _____ (August 2014). The Creation of Christian and Muslim Urban Identities: French and German schools in fin de siècle Beirut. *The Mediterranean Cities between Myth and Reality*, Edit., Federica Frediani, 169-188.
- Toprak, Seydi Vakkas. (Spring II 2015). Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 34, 417-426.
- Üstün, İsmail Safa. (2006/2). Bağdat Eyaletindeki Atebat'a Şii Cenaze Nakli ve Karantina (XIX. Yüzyıl-XX. Yüzyıl Başları). *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 101-118.
- Visser, Reidar. (2009). Proto-Political Conceptions of 'Iraq' in Late Ottoman Times. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 3(2), 143-154.
- _____ (Kasım 2006). Osmanlı Eyalet Sınırları, Şii Federalizmi ve Irak'taki Enerji Anlaşmazlığı. *Stratejik Analiz*, Çev., Gül Aral, 6(79), 83-90.